

ՊԱՏԿԵՐ

ՀԱՆԴԵՍ ԿԻՍԱՄՍԵԱՅ

ԵՐՐՈՐԴ ՏԱՐԻ, ԹԻԻ 3

15 Մայիս 1892

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ

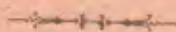
ՏՊԱՐԱՆ.

ՃԻՎԷԼԷԿԵԱՆ

Պատր. Այի Ճառտէսի Թիւ 20

1892

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

1. ԲՇՈՑՆ ԵՒ ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆՆ.—Ս. Վ. ՆԱՐԷԷԼԻԱՆ
2. ՀԱՅՐԱԽՈՍԱԿԱՆ.—Յ. Յ. ԱՆՆ.
3. ՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆ ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ԲԱՆԻՆ—(Շար)
Գ. Վ. ԳՅՈՒՆԻԱՆ.
4. ԿԱՐԴԻՆԱԼ ՄԱՆՆԻՆԿ.

Պ Ա Տ Կ Ե Ր

Հ Ա Ն Դ Է Ս Կ Ի Ս Ա Մ Ս Ե Ա Յ

Երրորդ Տարի

թիւ 3

15 Մայիս 1892

Ք Շ Ո Յ Ն

ԵՒ

Մ Ե Կ Ն Ո Դ Թ Ի Դ Ն Ն

Քաղաքիս հայատառ թրքախօս լրագիրներէն Մէճիւնայը Աիւդար, իւր 2202 թուով Պ. Յովհ. Յ. Ալանի ստորագրութեամբ, հայ եկեղեցւոյ երաժշտական երգեցողութեան եւ սպասուց վրայ ակնարկ մի պարզած էր, որում Գաւառացի հայն եւ երաժշտատէր Քաղաքացին չկարելով ժուժալ՝ աժգոհած, գայթակղած եւ բողոքած են:

Նոյն թերթն իւր 2325 թուովն երեք սիւնակներ լեցունելով՝ նոյն նիւթին վրայ, մի եւ նոյն ստորագրութեամբ, չղիտեմ թէ մեղայազիր մ'է թէ չքմեղանք, կը նուիրէ ընթերցողաց, այդու կը պնդէ եւ կը հաստատէ իւր առաջին բաժնեւորն:

Պ. Յօգուածազիրն յայտարարէ միանգամայն ՚ի վերջ բանիցն՝ ըսելով, «Շնորհապարտ պիտի կայուցանեն զմեզ այն ամեն մասնագէտը որք թերթիս միջոցաւ յայտնեն իրենց կարծիքըն Քչոցի մեկնութեան նկատմամբ»:

Թէ եւ մասնագիտի յաւակնութիւնն ընաւ չունիմք, եւ քաղաքացի երաժշտասիրին եւ Մայր Եկեղեցւոյ Դպրատեալին կարծիքէն հեռի եմք հայ երաժշտութեան մասին, սակայն

Գաւառացւոյն հետ կը տօգոհիմ եկեղեցական սպասուց եւ 'ի մասնաւորի Քչոցի արուած մեկնութեանց եւ բացարարութեանց վրայ. եւ քանի որ յայտարարութիւն մ'է եւ հրաւէր ունիմք, համառօտիւ պատասխանեմք:

Պարոն Յօդուածագիր,

Շատ եւ բազմադիմի են Ձեր լրագրական յօդուածք, ամենայն վստահացուցիչ պայմաններով օժտեալ Ձեր խորհուրդք եւ յղութիւնք. որք՝ ներուի ինձ ըսել, սակայն երբեմն չեշտակի ուղղութեանէն վրիպելով՝ նպաստակէն չեղելով՝ օտար արահետ մի կ'ուզեն հաստատել, կարծես, փոխանակ ուղղոյն:

Լրագիրք եւ յօդուածագիրք ընդարձակ եւ արդաւանդ հող մ'ունին տարածուած առջեւին. նոցա մշակներն բաղդախնդիր եւ անխոհեմ հողագործաց կը նմանին, մասաւանդ մեր մէջ դէթ մասամբ. որք բրիչն եւ բահ կը զարնեն ուր որ ուզեն, կը սերմանեն սերմէ՛ զուրս ինչ որ ախորժին. չեն խորհիր թէ՛ գուցէ յանխորհուրդս հարուած մի տան՝ ուստի փոխանակ արդեանց սպասելու՝ տուժին եւ վեատուին, գուցէ յանդգայտ ամենաբեր հողն յամուլ եւ անձին դարձունեն. գուցէ եւս առանց կորուստի թէ՛ եւ պրծին՝ այլ անօգուտ եւ ապարդիւն ժամաւաճառ ընեն եւ լինին:

Այս է գրիթէ առհասարակ մեր մէջ լրագրական ասպարիզին հետեւողաց գործն. իցի՛ւ մի եւ նպատակն: Երկու գործիք միայն կարծեն բաւական դաշտ իջնելու. գրիչ եւ թուղթ՝ իրաւունք ստանալու. ամեն սոցա ծնունդն արժանաւորք ստորագրուելու:

Դուք՝ Պարոն, Ձեր մի քանի գրութեանց ինչ ինչ կէտերովն այդ մշակաց գործոցն՝ ներուի ինձ ըսել, հետեւած էք: Յանցելուն Գաւառացին դձեղ քննադատեր եւ ըսեր է, «Ձինկնանք յանպատուութիւն նուիրագործեալ կիրառութեանց ինքնահնար մեկնութեամբք». վրէժխնդիր հանդիսացեր է Ձեզ դէմ, Գաւառացին՝ զոր չեմ ճանչնար:

Դուք կ'ըսէք. «Բայց արդեօք այն աշխարհական հեղինակ՝ որ «Ժան Կառտիստի» եկեղեցական արարողութիւններն, ու իրենց քննադատական երկերով կը ջնան լուսաւորել եկեղեցական ծիսից բաղմաթիւ քննութեան կարօտ կէտերն, Ս. Պատարագի խորհուրդը անպատուած կ'ըլլան»:

Ոչ, յայտնապէս. սակայն պայմանօք՝ զի ճշմարտիւ ուսումնասիրօգրք, բանպէտք, հմուտք ըստ ամենայնի, չէզոքք, հաւասարակշիռք ըլլան, եւ այլն: Ահա ինչ որ կարեւորն է, եւ ինչ որ պակասիւ Այո՛, մեկնութիւնք կրնան սրուիլ, եւ լաւ է սրուիլն. սակայն լաւագոյն է բնաւ չտալն քան յոռի տեսութեամբ բարձրագունի չուքն անպատուեն:

Սխալ է՝ թէ «Հայ եկեղեցին իւր նուիրագործեալ կիրառութեանց մեկնութիւններ չունի, եւ պաշտօնապէս ալ չեն «տրուած»». գուցէ չեն հրատարակուած ըսէիք: Կան նոր կամ բազմաթիւ հին մեկնութիւններ եւս, այսպէս ի հնոց կարգին է «Առաքելոց սահմանք կամ կանոնք» կոչուած անվաւեր գեղգիւն, որ թող թէ Առաքելոց երկն կամ ժամանակակիցն չէ, այլ եւ ոչ իսկ յետին դարուց առաքելանման հոգեոց:

Կրնամք ճանչնալ թէ այս ինչ կամ այն պակաս է ի մեզ. բայց սոսկ ծանօթութիւն պակասի՝ զպակաս չգործանելու. կարողութիւն եւ ոյժ պէտք է: Վասն զի հայ գրականութեան այս կամ այն ճիւղն անմշակ է մեր մէջ, բնական հետեւանք չէ կարծելն՝ թէ ազատ ստպարէզ կը մնայ մեզ անխնայ կամ ըստ քմաց բանն ու բրիչ գործածել: Ո՛չ: Մշակութիւնն ալ արուեստ է. իրական հարթին՝ միջոց եւ դիւրութիւն կ'ուզէ. գիտութիւն մ'է այդ ալ:

Ուրախ եմ յոյժ որ վեց երկար տարիներ օտար աստեղաց տակ եւ հմայիչ յարկաց մէջ պատասպարելէ յետոյ՝ առաջին անգամ փուշ եկեր է Ձեր ականջաց քաղաքիս եկեղեցական երգեցողութիւնքն. որոց մասին եւ քեզ ձայնակցելէ զատ՝ պիտի ըսեմ եւս՝ թէ եւ այդ դիւթական յարկաց մեղեդիք՝ որովք դաշնակցեր են Ձեր լսելիք, բնաւիմբ իսկ ուծացեալք են ի բռնիկ արուեստականէն, որոց վերայ հիւսուած են մերս եկեղեցւոյ երաժշտութիւնք, օտար աղղեցութեանց չենթարկուած: Այս մասին առանձինն խօսիլ փափաքելով կը լռեմ. այլում պատեհի թողով ապացուցանել թէ ո՞րն էր եւ է Բնիկ հայկականն:

Արդ զառնալով բուն խնդրոյն. Առ ինչ է Քչոցին գործածութիւնն ըստ Ձեզ:

— «Քչոցն նախնաքար առ այն յարկացեալ էր, կ'ըսէք, որ Ս. Սեդակն իրայէն հեռացունէ օգին մեջ գործած ճանճելն առ ի յարգանս Սուրբ Մարմնոյ էւ Արեւն»:

«Այս իմաստով մեկներ են Պիղըլ գերմանացի, Միւլլէր Աստուածաբան, Ալցոք եկեղեցական պատմագիր եւ Ս. Գրոց

մեկնից»։ ուստի Քչոցն՝ ըստ Ձեզ, նախնաբար ճանճերը քշելու
կամ քշքշելու համար հաստատուած գործի մ'էր, վասն զի «այս-
պէս մեկներ է նաեւ հմուտն Հ. Յովսէփ Գաթըրճեան, եւ Հայ-
կազնեան բառարան»։

Աքանչելի. եւ սակայն մի քանի տող առաջ Դուք էիք
Գաւառացւոյն հարցունօղն՝ թէ «Արդեօք այն աշխարհական հե-
«ղինակք որք ծանր կ'առնուին» եկեղեցական նուիրագոր-
«ծեալ կիրառութիւնքն» միթէ խորհուրդն անպատուած կ'ըլլան»։
Արդ ի՞նչ է, կամ յո՞ կայացեալ այդ խնդրուած մանրակրկիտ
ուսումնասիրութիւնն. այո՛ մանր ուսումնասիրօղն չանպատ-
ուեր զխորհուրդն, սակայն հակառակն յայտնի է. ո՛ւր է աշխար-
հականէն ծանր առնուին»։

Արդ՝ եկէք եւ միասին դարմանենք սխալն, եւ ծանր առնու-
նալիքն։ Հնախօսական անժխտելի զիտութիւնն կը վարդապետէ
մեզ, թէ որ ինչ քրիստոսական եւ ըստ մեզ Հայ եկեղեցւոյ
հնաւանդ սպասք են՝ մեհնականէն ծնունդ ունին, մեհնական-
նին մէջ պէտք է բնարել, մեհնականն ալ ծագումն ունի հնաշ-
խարհիկ սովորութենէ։ Ուստի ծագումն աշխարհիկ, 'ի մեհեանս
մտած եւ փոփոխութիւն կրած է, 'ի Քրիստոս սրբուած եւ 'ի
տաճարս ընդունուած է։— Ծագումն ապահովելէ յետոյ կը քննեմք
փոփոխութիւնքն եւ նպատակն։

Արդ արդեօք հայ հնադարեան սովորոյթ մի քննելու համար
պէտք եղած մանր ուսումնասիրութիւնքն կրնամք Միւլլերի
կամ Ալցոքի կամ Պիզլի Գերմանացւոյ յիշեալ գրութեանց մէջ
գտնել եւ բաւականապէս Գերմանն եւ օտար մեր հայրենի
աւանդութեանց վրայ լոյս կրնան տալ մեզ, եթէ ունին այդ
հմտութիւնն. եւ այդ լոյսն մեզ կրնամք առաջնորդ առնել եւ
լուսաւորիլ. սակայն ոչ երբէք՝ եթէ թերի է նոցա լոյսն, եւ
ինքեանց գուցէ չբաւականանայ. Գերմանն եւ օտարք թէ եւ
աշխարհիւ լուսատու ըլլան եւ պատգամ որոտան՝ չեն կարօղ սա-
կայն մեզ նման ըմբռնել մեր Հարց ոգին, մեր Մարց չունչն. զի
Մեք եմք հարադատքն եւ դոքա խորթք եւ օտարք. Նոցա լուսով
կրնամք լուսաւորուիլ, նոցա չնչով կրնամք ոգեւորիլ, կենդա-
նանալ, եթէ ախորժիք. սակայն մեր էութիւնն ունիմք, նոցա
չնչով եւ լուսով չեմք էացած։

Գալով՝ եթէ բազմահմուտն Գաթըրճեան այդպէս մեկներ է
Քչոցն 'ի ճանճալան, անճանօթ չէ մեզ նորա ազգային եկեղեցական
կանոնաց եւ օրինաց վրայ ունեցած հմտութեան չափն եւ սահ-

ման եւ ոգին. թէ եւ հմուտ՝ սակայն կարէր սխալել. պէտք չէր նոյն հետեւել, զի սխալած է. վասն զի հարեւանցի է տեսութիւնն. եւ նպատակն շիտթեր է միջոցին կամ գործին հետ իսկ Հայկազնեան Բառարանի յօրինողք ծանօթ են մեզ. ծանօթ միանգամայն նոյա յայդ երկ ձեռնարկելու պատճառք. գիտեմք եւս Երից վարդապետաց գիտութեան մասնաճիւղքն եւ խորութիւնն. Հայկազնեան Բառարանն իրաւամբ Հայկական կաճառի ծնունդն է. մեծ պատիւ Ազգութեան. Ակադեմական բառարան Հայութեան՝ ըստ ամենայնի. սակայն ժամանակ մը. Այժմ թէ եւ անդրանկութեան պատիւն վայելէ միշտ եւ անըստ գիւտ համարուի՝ վասն զի առաջինն է իւր տեսակին մէջ, սակայն եթէ վերստին ձեռնարկին Մխիթարեան Հարք նոյն գրոց տպագրութեան քննութեամբ՝ հարկ պիտի ըլլայ կարծեմ երեք մասէն աւելին մի առ մի փոփոխել. Քչոցին դիմացն ալ անշուշտ հանձնաձեռն պիտի չգրուի. ինչպէս ըրած է Զախմախեան բառարանն. Նոյն է եւ Առձեռն բառարանն:

Եթէ Հայկազնեանն Քչոցի դէմ Յունական եւ Լատինական հանձնաձեռն դրեր է՝ ըստ Ձեզ, չեմք կրնար՝ կարծեմ, հետեւցնել՝ թէ ուրեմն այդ բառք երկնքէն իջեր եւ ճշգիւ գացեր զեռեզուեր են բնիկ վայրերնին. ոչ բնաւ. երբ բառ մը սխալ ըմբռնեմք, ուրիշ կը թարգմանեմք, համապատասխան օտարաղղի բառն կը խնդրեմք՝ եւ մեր սխալ ըմբռնմամբ զայդ կը գործածեմք, ոչ բնիկ վայրն:

Սակայն դարմանալի է դարձեալ Հայկազնեան Բառարանի Քչոց բառի գիրքն՝ օտար բառքն, եւ մեկնութիւնն եւ օրինակք. Յունական չէզոք 'բւπιδιον' բառն համապատասխան Քչոցի կը տեսնուի անդ Լատինական flabellumի հետ: Το 'բւπιδιον' ծնունդ զի 'բւπίς իգականին, 'բւπί'ն բայն՝ հովհարել ըսել է. ventilo լատինականն. աստի flabellum = éventail գաղղիական, հովհարիչ, որ մերթ՝ մանաւանդ առ հինո՝ սիրամարդաց փետրէ կը հիւսուէր եւ կը ծառայէր կրկնակի ի շուք աւազաց. աստի գաղղիական «Queue de paon»:

Մինչ այսպէս Հայկազնեանն առ հասարակ հովհարել բառն կը նշանակէ Քչոցի դէմն՝ յանկարծ հանձնաձեռն ալ մէջ կը բերէ, սակայն չեմ կրնար ըմբռնել թէ ինչ մտօք. վասն զի նպատակէն չեղելով միջպղծ պ'է յիշածն. եթէ ոչ՝ Քչոց գործին որ մի միայն Եկեղեցական սպասու յատկացեալ է՝ դէթ այժմ, եւ

որ ըստ Ձեզ ճանճերը վանելու յատկացեալ էր՝ muscarium
բառն ունենալու էր միանգամայն:

Ձեզ կրնար ըմբռնել եւ հաշտեցունել դարձեալ Շնորհալոյն
հետեւեալ խօսքերն՝ Հայկազնեանի բացատրութեանց հետ,

«Զարծարեղէն եւ զոսկեղէն
Զանօր սրբոյն պատարագին
Զունակ բուրման անոյշ խրեկին
Եւ բզնչող Քշոցանին»:

ՀՆՁՈՂ Քշոցանին հովհաննէն է թէ ճանճալանն:

Դարձեալ Եղեարոյ Ողբին մէջ քիչ յետոյ նոյն արծաթ եւ
ոսկի անօթքն յիշելով՝ կը կցէ,

«Անդ ուր հրեշտակերն հրնչէին
Եւ սերովբէք սաւառնէին . . .
Յորժամ երկնից բազաւորին
Գալուստ լինէր յեկեղեցին»:

Մեզմէ զերազանց բարձր մասնագէտ եւ սրբազան կանոն-
նայ հմուտ է կարծեմ Շնորհալի. Քշոցին նիւթն՝ արծաթ եւ ոսկի
(մետաղ) է կըլտէ. կերպարանն՝ հրեշտակ եւ «երովբէ» (զեղթեւեան),
իսկ նպատակն՝ պաշտօնն՝ ՀՆՁԵԼ, ՀՆՁՈՂ: Եթէ այլ օրէնք
կային՝ Շնորհալին չէր անգիտանար, ի՞նչչափ ուրեմն անձիւղ եւ
սխալ է Հայկազնեանի հարեւանցի տեսութիւնն Քշոցիս նկատ-
մամբ. յայտնի է:

Ուստի, ոչ Հայկազնեանն, ոչ հմուտն Գաթըրճեան եւ ոչ օտարն
Պիգլըն, եւայլն, Մեր ընտանեկան յարկին նշխարաց սխալ ա-
նուն մի գրելով՝ կամ բացատրութիւն տալով կրնան զիս զոհա-
ցունել կամ հանդարտել, եւ ես ճանչ առաջնորդ չեմ՝ եթէ
այդու բաւականանամ:

Ուրեմն թէ եւ ոչ խնամակար՝ բայց ոչ ուղիղ Բեհնեմէն
է Քշոցին տրուածն:

Եթէ հարցունեմ՝ Պարոն, թէ ի՞նչ է Բուրուստի եւ խնկար-
կութեան մեկնութիւնն՝ եւ առ ի՞նչ սոցա զործածութիւնն.
դուցէ ընէք, բժշկաց եւ առողջաբանից հազարաւոր անուններով.
Թէ՛ խնկարկութիւնն օդոյ ճճիւներն, ճանճերն, եւ ապականու-
թիւնն ջնջելու համար հաստատուած էր. սակայն սուտ չէ ըսած-
նիդ, եւ կրնաք բժշկական օրինօք ապացուցանել զայդ: Բայց

մեր գիտցածն՝ ինչ որ Հայկական եկեղեցւոյ մէջ կայ՝ հնութեան մեհենական դարերէն է. որք թերեւս առ հնովք յօտարաց առհալք լինին։ Այսպէս եւ այլ աղգայն՝ զորս մովսիսական կամ քրիստոսական Հարք 'ի պատահ առթի մուծած են 'ի մեհենից 'ի տաճարս, օրհնութեամբ կամ օծմամբ եւ կիրառութեամբ սրբացնելով։

Ճշմարիտ է թէ խունիք կը ծխէին հնութեան մեհենաց մէջ ողջակիզաց եւ յաշտից ճենճն փարատելու համար եւս, սակայն այդ չէր նպատակն, գէթ միակ նպատակն. մովսիսական օրէնք ողջակիզաց խունին կը զանաղանէր «Արրութեան Սրբոց» խնկէն. մին սպականեալ մթնոլորտ, միւսն ջինջ, եւ ուր մարդկային ծուռնդ չէր կարօղ մանել։

Բազմաթիւ Հայ եւ Լատին եւ Յոյն եկեղեցական Հարք Ձեր կարծեաց համաձայն են դանուեր, սակայն կը ցաւիմ ըսել որ խաբուեր էք միասին։ Ո՞ր Հարց որոց կարծիքն հարցուցիք՝ իւր բնական որմերէն եւ չրջանակէն զուրս պահ մի միտքն յածեցոյց, եւ կամ պատմութեան հին յջերն գէթ խորհրդովք թղթատեց. եւ ոչ մին. ապահով եղիք։ Դուցէ ոմանց ալ Քչոցին ինչ լինէն Դուք բացատրեցիք։

Դաւառացւոյն տուած մեկնութիւնն անդիտանաւ, բայց արդեօք այդու Ձեր մեկնութեամբ՝ ըստ Աստուածաբանական սկզբանց ուղղակի յարաբերութիւն մի հաստատել կը կարծէք բուն խնդրին հետ. համոզիչ եւ զոհացուցիչ փաստ եւ ցուցո՞ւմն կը նկատէք զայդ։ Մեհենական կամ աշխարհիկ գործի, հանդերձ եւ սպաս՝ երբ մուծուի 'ի տաճարն՝ ինչ յարաբերութիւն ունի Աստուածաբանական սկզբանց հետ. այդ որ դարեր յառաջ հեթանոսական էր, այդ որ մեհենական եւ աշխարհիկ աղգային հնադարեան մի նշան է, այդ զոր քրիստոնէութիւնն սրբեց եւ իւրացուց, ինչ խնդիր ունի Աստուածաբանական սկզբանց հետ։

Քչոցի մեկնութեամբ եթէ Յոյն եւ Լատին եկեղեցիք՝ կարծէք ըսել՝ թէ միանան Ձեզ հետ, որ չեմ կարծեր, սակայն գիտցիք որ Հայ եկեղեցին չընդունիր զայդ մեկնութիւն. ոչ եթէ օտար է առայլ միայն, այլ զի նպատակէն եւս չլիզած է. նպատակին չհասած ճամբան զբաղած եւ կանկ առած է, մոռնալով ուղղութիւնն. բուն նպատակն երկրորդականին զոհուած է։ Իմ գիտցածս այս է թէ Լատին եկեղեցին Քչոցի այժմեան դործածութիւնն չունի. հետեւադար չէ կարօղ բացատրել զայդ։ Յոյնն ունի վեցթեւեանն (ἑξαπτέγων) Քչոցի նմանութիւնն, որոց վեց-

թիւեան սերտութիւնը յիշատակն կը պատշաճեցունէ, ըստ Եսայիայ տեսիւան: Եւ զոր քննելն՝ ինձ պարտք չեն:

Խոտորելով վայրկեան մի ընդ Ձեզ, «Հայկական եկեղեցին առնէն բան չունի և մէն բան առած է օրորներէն» կարծելն՝ արեւակաւ տակ ապրելով արեւ չկայ ըսել է: Ընդհակառակն շատ ճշմարիտ էր ըսելն՝ թէ Հայ եկեղեցի ամեն բան ունի յինքննէ և օտարներէ մուրացածոյ խնդիր չառաջարկեր. Հայ եկեղեցի քան զամեն եկեղեցիս հարուստ կրնայ համարուիլ, տալ՝ առանց իրեն պակսելու: Եթէ ժամանակ մը ինչ ինչ օտար սովորոյթք մուտ գտած են ի մեզ՝ այդ ոչ եթէ ազգային եկեղեցւոյ ազքատութիւնէն կամ կարօտութիւնէն է՝ այլ կամ սիրոյ պատրուակաւ և կամ զժաղէ պարագայից բերմամբ:

Ինչ որ ունիմք այժմ՝ ՚ի մեր Տաճարս՝ նախնի մեհենիկ կամ աշխարհիկ յիշատակք են, ՚ի հին ժամանակաց մեզ կտակաւ հայրենի ժառանգութեամբ, զոր ոչ Աստուածաբանն ոչ քնաւքան և ոչ տարրագէտն կրնան մեզ բացատրել, բաց ՚ի Բնութագրաբանի: Մեհենական և հնաւանդ պատմութեան փոքրիկ երկտող մի պատասխին՝ քան զբազում գիտնոց հազար հատորներն՝ աւելի մեծ լոյս կուտայ մեր խնդրոյն:

Այո՛ չեմք կրնար ուրանալ թէ յունական եկեղեցւոյ մի քանի սպասք ընտելացած են մեզ. զոր օրինակ. Եմփուրոնն (ἑμφορον = կիսակիր, կիսազգեստ, կամ ὠκεορον = Ուսանոց) պատուական՝ որ ՚ի մեզ, որչափ և օտար և ՚ի նշան սիրոյ երկուց եկեղեցեաց առ մեզ հիւրընկալուած, ոսկայն չէ մարթ ըսել թէ պարզաբար քրիստոնէական ծնունդ է և այդ յոյն, այլ ՚ի հեթանոսականէն մնացեալ յայտնապէս, և այդ փառաց յատկանիշ. «Քահանայապետն որ ունի զպատուական Եմփուրոնն ՚ի քահանայ» և. Լմբ. պարզ: Անունն յունական լինելով՝ յունականէ ծնանիլն կրնամք միթէ ասպացուցանել: Խոյնն և պիտիպոսական որ Գրիգոր Տղայի օրով կը տեսնուէր թէ և Լատին, սակայն հին աշխարհիկ և մեհենից աւանդական թաղն էր, (Ամոն-Եղջիւր Աստուծոյ, Եղիզապական) զոր Իսրայէլ Մովսիսի ձեռքով կ'ընդունէր և ՚ի պատիւ Ահարոնի կը նուիրէր: Տաճարն անգամ՝ որոյ անունն յոյն ձայնիւ կը լսուի ՚ի մեզ (Եկեղեցի), միթէ հեթանոսաց մեհենան չէ, միթէ նոցին նմանութեամբ չեն գծուած և մեր եկեղեցիք: Ահաւասիկ հոյն Եգիպտոսի զամբարանաց նկարագիրն:

— «Մատուռն քառանկիւն . . . դէպի արեւելք: Դուռ մը . . . ուստի կը մտնեն զամբարանն և ժողովին բարեկամք

«մահացելոյն Սենտկլին որմոց վրայ նկարուած կամ գրուած են մեռելոյն կենաց պատմութիւնք: Կոթող մը, ընծայից կամ պատարագաց սեղան մը, փոքրիկ սեղաններ եւ երբեմն փոքրիկ պիշատակարանք մատրան ներքինն կը զարդարեն»։—Այժմեան եւ անցեալ եւրոպական եւ մերթ եւս մերազնեայ սովորութիւնն զմեռեալս եկեղեցւոյ մէջ թաղելու միթէ մեհենականէն օրինակուած չնն. ահաւասիկ նոյն եղիպտական Դամբարանաց շարունակութիւնն. «... Եւ հոր մը, յորում հորիզոնաբար փորուած նկուղներ, յորս զմռսեալ մոմիայն դադաղիւն կը հանդէս-եցնէին» (Marius Fontane, Les Egyptes).

Ի՞նչ է այժմեան հովուական կամ վարդապետական դաւա-զանն. յորոց եւ ոչ մին չկարծեմք թէ Յոյնն կամ Լատին տու-ած լինին մեղ, ի՞նչ է թաքն, ի՞նչ են շքանշանք եւ խաչք 'ի կուրծս Քրիստոսէ 1700 տարիներ առաջ ինչ որ հեթանոսու-թիւնն ցուցած է մեղ եւ 'ի Քրիստոս սրբուած՝ կրնամք այսօր մեք զայդ ամենն ըստ մեր քմաց եւ հաճոյից մեկնել:

«Ահա—Հոտէպ թագուհւոյն ականց մէջ ոսկեայ պսակ մը «կայ, արքայական դաւադան մը՝ որոյ զլուխն օձակերպ դար-«ձած եւ ոսկի տերեւով կիսովիմբ ծածկուած է» (Նոյն)

Եթէ հայկական սովորոյթ մի կամ գործածութիւն չիմք կարօղ մեկնել մեք այսօր եւ կը դժուարիմք՝ վասն զի զրական փաստք կը պակասին մեղ, միթէ ասլահով ելք մ'է զայնս վեր 'ի վերոյ նկատելով բացատրել առանց մանր ուսումնասիրելու, եւ կամ Յոյնին եւ Լատինին դիւին իբր ապաստանարան գիմել, եւ մերթ եւս վասն զի անունն օտար է՝ եւ գործածութիւնն օ-տար եւ օտարամուտ համարել:

Երբ զրական փաստք մեղ պակասին եւ չգօրեմք զայդ ըստ գիտութեան ապացուցանել, եւ հաստատել թէ հայ է 'ի ծնէ կամ 'ի նախնեաց, սակայն հնախօսական անշնորհաբար գիտու-թեան մէջ կարեմք անշուշտ գտնել տղօտ լոյս մի գէթ, եւ փարատել մեր մտայլն:

Մեք որ կը կարծեմք՝ կամ լաւ եւս վարժութեամբ սովո-րած եմք հայկականն յունականի մէջ պրպտել միշտ, ի՞նչ պիտի գրուցեմք երբ տեսնեմք եւ համոզուիմք՝ թէ «Հայն յինքննէ ունի ամեն բան» եւ «Օտարէն բնաւ չմուրանար»։ Ի՞նչ մանաւանդ պիտի խորհիմք՝ երբ հնախօսք եւ հնախոյգք առհասարակ յան-դիմանեն մեղ՝ թէ «Որ ինչ 'ի Յունին է՝ օտար է» եւ «յինքննէ բնաւ բան մը չունի»։ Լսեմք Marius Fontane իւրնոր երկին մէջ:

L'hiéron de Dodone, enceinte murée au centre de laquelle une pierre servait d'autel, où «la hutte couverte de lauriers», qui avait été le premier temple de Delphes. Athènes monumentale, ayant donc tout accepté, en réduisant tout à «la proportion vraie, qui est le Beau, -ayant pris aux Assyriens, aux Egyptiens, aux Perses, aux Phéniciens aux Lybiens, aux Ethiopiens, les idées de palais, de temples, de sculpture et de peinture, de fétiche et de statue.»-..... (Athènes). «... et les vins célèbres d'Asie, de la «région arménienne», d'où venaient aussi des mulets, des chevaux et des esclaves,—«jeunes filles et jeunes garçons».—... Անդ. La danse phrygienne était une solennité, une majestueuse représentation d'harmonie collective, «où les danseurs, jeunes et vieux, s'avançaient en ligne droite. Cette danse se dansait devant Pallas à la «Grande Athéna».... A cette danse aryenne, céleste par sa régularité calme, imitée de «l'aither étoilé menant les danses de Zeus», la grâce hellénique ajouta, mimique terrestre, l'imitation des «belles danses des dauphins», et ce furent les «danses des Vierges»,—«religieuse et pure». (Aristophane. Անդ.)

Եթէ յոյնն Ասորեստանէ՝ Եգիպտոսէ, 'ի Պարսից մաղղեղանց, փիւնիկներէ, լիբացիէ, Եթովպայէ՝ տաճարի եւ պալատան, քանդակի եւ նկարի, թերափներու եւ արձանի, սրբափայրի եւ սեղանի օրինակն եւ զազափարն ստացաւ, հայկական զմայլիչ եւ հմայական զինին՝ ջորին եւ երիւարն ընդունեց, երիտասարդ կուսանքն եւ մանկունքն իւրացուց, եւ արիական սրբազան պարուն ընտելացաւ եւ փափկացուց, երբ Դելփեան պատգամախօս «Սրբափայրն» ասիական ծնունդ մ'է, երբ Աթենաս Պալլաս արիական եւ իրանեան դարդուք կը պճնի, երբ բաժակք որք 'ի հիւրընկալութիւն Որեստի նուիրէին «Տօն բաժակաց» անուամբ, հայկական զինեալ եւ եթ մատուցակին, հնաժիր է ըսել՝ թէ 'ի Յունաց եկամուտք են այս ամենն առ մեզ:

Marius Fontane,—Les Asiatiques—տաճարաց վրայ խօսելով կ'ըսէ. «Աստուածներու տուն նուիրելն բայցարձակ ամուսնական է . . . արիականն աւելի պարզ է, Բաբելոնացիքն ինչ, «Երբ Բաբելոնէն անդառնալ ինչ, կամ սօսիք ըստ մեզ 'ի հնունդն Ոչ վերջեան սորահմայք, ոչ իրանեան պետք եւ քուրմք, ոչ մաղք Միջագետաց եւ ոչ եգիպտացիք՝ Ասիացւոց աշխարհագրութենէ ա-

«ոաջ տաճարի գաղափարն յղացած են: Ափրիկէ եւ Եւրոպիա
«Ասիոյ պարտին ամեն բան. աստուածներ, տաճարք, սրբափայտք,
«պաշտօնք, նուէրք, զգեստք, կրօնք, եւ նոյն իսկ քահանայք, Ա-
«տիական ծնունդք են»:

Առ այս յարմար չէ՞ արդեօք եւ Խորենացւոյ հետեւեալն.
«Բազում ազգաց լեալ մատենագիրք, ճանապարհ Պարսից եւ Քաղդէ-
«ացոց, յորս տառաւել ազգիս զերոյ քրանին Քաղդէ՞ ինչ իրաց յեշտակէ.
«է՛ք զյօանացն զայն յեղեցաք»:— Հեղինամուրութիւն:

Ուստի եթէ մեհենականն ընդ է մեզ եւ օտար յունաց՝
չեմք կարօղ ընաւ ընդունիլ թէ քրիստոսականն հակառակն ե-
ղած լինի. այլ կը պնդեմք եւ կը ջանամք արդարացունել թէ
որ ինչ հայկական եկեղեցւոյ մէջ է՝ հնոյն մեհենաց աւանդն է
եւ հայրենի կտակ: Ուստի մեր խնդրոյն մէջ,

Ա. Քչոյն՝ աշխարհիկ հնաւանդ ծաղումն ունի, եւ Հայ
մեհենից աւանդն է:

Բ. Լուսաւորչի ձեռք 'ի Քրիստոս սրբուած եւ 'ի տաճարս
ընդունուած է:

Գ. ՔՇՈՅՆ՝ որոյ ընդիլ բառականն չեմ կարծեր թէ չէլ
բայէն լինի կամ Քչլ ձայնէ կամ Խչրոց ռամկականէ, գործի՝ եւ
ուպաս մ'է՛ գոր նախնիք 'ի կիր արկանէին բազմադարեան հնու-
թեամբ աշխարհիկ եւ մեհենական գործածութեամբ: Քչլ բայն,
թէ եւ նախնեաց մէջ մի քանի տեղ տեսնուի, սակայն ռամկա-
կան է. եւ նոյն իսկ ընտիր համարելով՝ այդ իմաստի չեն նը-
պաստեր ոչ հռչակաբէն. ոչ flabellum եւ ոչ 'ρ.πίδιον բառք,
ոչ Հայկազնեան բառարանի օրինակք եւ ոչ հնաւանդ գործա-
ծութիւնք:

Քչոյ բառն ըստ իս ՇՔՈՅՆ է եւ գրոց անդափութութիւն
եղած է: Առ այս կը նպաստեն Հովհաննիս բառն, flabellum եւ
'ρ.πίδιον օտարքն. Հայկազնեանի օրինակք եւ բացատրու-
թիւնք:

Առհասարակ ազգաց սովորութիւն է զՄեծն՝ մանաւանդ
զպետս կրօնից իբրեւ զտեսարս չքաղիւր պատուել: Շուք բառն
իբրեւ հովանի եւ պատիւ երկրմաստ՝ գրեթէ զազգս ամենայն
իբր բնական զգացմամբ գրեւծ է գործի մի հնարելու պարտոյ՝
'ի ֆառս, ըստ (Լամբրունցեոյն), եւ յայտնի է 'ի պատուական
նիւթոց, եւ զայդ տանիլ 'ի շառ՝ կրօնական եւ աշխարհիկ պե-
տաց վրայ կամ քովէ 'ի նշան պետական եւ տիրական. ըլլայ
ճանճերը վանսելու, միջիկներն վանսելու, ըլլայ հովանի կամ

չուք ընելու զազաւարաւ, սակայն միշտ նպատակակէտ ունելով
զՄեծն՝ զՊետոն՝ պարտէլ, շէլ:

Այսպէս հին եգիպտացիք յասիացւոց ընդունած էին. «Ջայլեման
«իհտուրներէ սպիտակ հովհարներ կոթունի մը վրայ, չուք ընե-
լու, զովացունելու համար. զոր կը կրէին բարձր պաշտօնեաներ
«առ արքայիւ. առանձինն շնորհ մ'էր այս»: Յայտնի է որ ըստ
յունացն մտաց կատարեալ Շէյ մ'էր այս, Պետերու սեպական. Շքանշան, այսինքն պետին յատուկ նշանակ եւ նշան էր. եւ
Շքոց կամ հովանի՝ զի հովանի եւ չուք կ'ընէր վեհին. թէ եւ
ճանճերն կամ մոծակներն վանելն ալ սորա արդեանց մին էր,
եւ զայդ առանձնաշնորհալ բարձր պաշտօնեաներ միայն կրնային
տանիլ առ թագաւորաւ, եւ կամ նոյն է՝ առ կրօնական պետաւ.
վան զի՝ «la costume d'un prêtre de l'Ancien Empire ne
«diffère pas du costume d'un chef ou fonctionnaire du
«même temps. La statue de l'hierophante Ra-Nafer et la
«statue du haut fonctionnaire Ti, ont la même robe flot-
«tante» (Les Egyptes), (Հնախուղութիւնք):

«Սունիք կը ծխէին առաջի պետին, ծռէին, 'ի ծունկս պա-
յին, երկրպագէին. ձեռք եւ քղանցք եւ հողաթափք համու-
րէին: «Սրբանուէր գտն» մի ունէին պատուանդանի վրայ, զոր
«երբեմն յուս բառնային պաշտօնեայք»: Որոց գազաւարն ինչ
որ ալ լինի, թէ եւ անտանկի չողոքորթութիւն, սակայն նպա-
տակակէտն պարտէլ էր եւ ՇՈՒՔ:

Ահա Քրիստոսէ 1405—1350 տարի առաջ պատանած եգիպ-
տական յաղթանակի մը նկարագիրն. Փարաոնի յաղթական
մուտքն 'ի Թեբէ. «L'armée marche par division, le roi
(Ramses II), sur son char, fouet en main . . . En entrant
à Thèbes, le roi victorieux met pied à terre . . . Les
musiciens sont en avant, avec les flûtes, les trompettes,
et les tambours, suivis de choristes chantant . . . Puis
marchent les pontifes, les fonctionnaires, le «fils aîné du
roi», brûlant de l'encens devant le triomphateur. A l'ap-
proche du temple, est dans une chapelle portative, dans le
naos, que douze chefs militaires ont pris sur leurs épaules,
pendant que des FLABELLES font de l'ombre
sur la face auguste du souverain divinisé.

De jeunes enfants «appartenant à la caste sacerdotale»

portent avec respect les insignes du commandement; le sceptre, l'arc, le carquois, la massue.

Derrière le pharaon viennent les grands prêtres et les généraux Le roi n'entre qu'à pied dans le temple; descendu de son naos triomphal, il venait répandre du vin et brûler des parfums sur l'autel Les prêtres, magnifiques, s'organisaient en procession, portant les statues des ancêtres, les enseignes sacrées Un prophète psalmodiait des invocations, et les clercs menaient en grande pompe un taureau blanc, qui symbolisait le Dieu-Ammon-Râ, qu'un prêtre encensait. Le dieu, dont la statue était portée par vingt-deux hommes sur un riche palanquin, était entouré d'officiants élevant vers la divinité des éventails de plumes aux longues hampes et des rameaux fleuris Ramses II est représenté deux fois à genoux, faisant l'offrande du vin à Ammon . . . Les prêtres représentaient le «Souverain» avec le disque ailé . . . On le nommait «Soleil».—

(Les Egyptes. Mar. Fontane).—

Ահաւասիկ աշխարհիկ եւ կրօնից իշխանք՝ աստուածք եւ աստուածոց յիշատակք անդամ ինչպէս յեգիպտոս՝ նոյնպէս եւ մանաւանդ առաւել եւս յԱսիա մեծամեծ շուք եւ պատիւ կ'ընդունէին յԱզգաց եւ 'ի ժողովրդոց, ինկարկութիւնք առաջի պետին կամ յաղթականին՝ առաջի աստուածոց եւ սպիտակ ցլուն, ծնրադրութիւնք՝ երկրպագութիւն, ձեռաց՝ ոտից եւ քղանցից համոյր, գահակալ իշխանք, նշանակիրք եւ Շքոցակիրք (flabellifères), զաւաղանն եւ խորանն չարժական (շովանի) ընդ որով պետք եւ տիրողք, երաժշտաց դասք եւ գործիք, ճոխ գահաւորակքն, փետրակազմ հովանարք եւ ծաղկեալ ոստքն՝ զինին հեղեալ եւ «արեգականաձեւ սկաւառակք» հնոյն մեհենի սքանչելի մնացորդք՝ ակն յայտնի վկայութիւն տան մեզ իրենց կիրառութեան նպատակին՝ որ է 'ի փառս՝ 'ի պատիւ՝ 'ի շուք կրկնակի Շարժական խորանն (chapelle portative), նաւն (Naos), ամպհովանին (baldaquin), գահաւորակն (palanquin), հովանարիչքն (Eventail, flabellum, ριτίδιον), Շքոցք (disque «Soleil», Les insignes du commandement. — les enseignes sacrées) յիշաւի թէ եւ յապահովութիւն են 'ի սո-

թոյ՝ յանձրեւէ՝ 'ի վառտակելոյ՝ եւ սրտնեղիչ միջանդերէ, սա-
կայն առաջին եւ բուն իսկ նպատակաւ եւ տեսութեամբ 'ի
փառս են եւ 'ի պատիւ եւ 'ի շուք պատուոյ, եւ Տեարց եւեթ]
սեպհական: Չմոռնամք յեղյեղելու զի այս ամենն ասիական
ծնունդք են:

(Շաբալյարեյի)

Ս. Վ. ՆԱԶԱՐԷԹԵԱՆ

ՀԱՅՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

Ս. ԻՐԵՆԷՅՈՍ. 202

Ս. Իրենէոս շուրջ 140 եւ 145 տարեաց մէջ ծնած է ի փոքր
Ասիա: Ի մանկութենէ Ս. Իրենէոս մեծ կարողութիւն ցոյց կու
տար գիտութեան եւ ուսմանց. Պողիկարպոս եւ այլ նորա կրթ-
թիւններն էին: Ս. Իրենէոս առանձինն սէր ունէր յունական գի-
տութեանց. Հոմերոս եւ Պլատոն նորա ընտրեալագոյն հեղինակ-
ներն էին: Ուզելով եւս քան զեւս տարածել քրիստոնէութիւնն,
ճանապարհորդութեան ցուպ ի ձեռին անցաւ Յունաստան, Ի-
տալիա եւ հասաւ Գաղղիոյ Լիոն քաղաքն, որուն եպիսկոպոսն
Բոթինոս, զԻրենէոս քահանայ ձեռնադրեց: Երբ որ քաղքին ե-
պիսկոպոսն Բոթինոս հալածանաց ժամանակ մարտիրոսական
պատկն ընկալաւ (178), ժողովուրդն զինքն ընտրեց եպիսկոպոս:
Իրենէոս իբրեւ եպիսկոպոս մեծ գործունէութիւն ցոյց տուաւ

եւ իրաւամբ եղաւ նշանաւորագոյն անդամն զազղիական եկեղեցւոյ: Արեւմտից մէջ Իրենէոսի խօսքերն իրրեւ պատգամ ընդունելի էին. նորա անունն, որ չէր առանց նշանակութեան *Εἰρηναῖος* Գրաւական էր խաղաղութեան: Իրենէոս այնպիսի ծառայութիւններ մատուցած է արեւմտեան եկեղեցւոյն, զոր ոչ երբեք կարելի է մոռանալ: Սեղտիմոս Սեւերոս կայսեր հալածանաց ժամանակ Իրենէոս մարտիրոսական մահուամբ կնքեց իւր արդիւնալից կեանքը 202 ին:

— Իրենէոս մեր մատենագրաց քով Երանոս կը կոչուի: Իրենէոսի ծանօթ գրութիւններէն չի յիշուիր ի մեզ. բայց ընդհակառակն ի մեզ կը յիշուին Իրենէոսի այնպիսի ճառեր, որոնց բնագիրը չկայ: Այս ճառերու հատակոտորքն զանուեցան հայերէն, զոր Փիղրա կարդինալն իւր *Spicilegio Solesmense*, I, մէջ հրատարակեց հայերէն հանդերձ Լատիններէն թարգմանութեամբ, զոր կրկին տպագրեց անգղիացին Harney, եւ վերջապէս նաեւ Paul Martin: Այս ճառք են ա. ի յարոմբէն *Տեառն*, Բ. յաղագս որդեացն *Ջեբեղեայ*, Գ. Երանոսի *Լոկրոնայ* (իմա *Լիոն* Lyon) եպիսկոպոսի վայոմբէն հաւասար. Դ. Նորին ասացեալ ի հերձոած. Ե. ի Մարթինոսի *Մեկնութենէ*. Զ. Երանոսի յաղագս գնացից Առաքելոցն և Բանից հերձոածոցաց. Է. Յաղագս *Միաբորոմբեան* եւ Ը. քանի մ'անտիողոս հատածք: (1)

Ս. Իրենէոս իրրեւ վարդապետ (2) եկեղեցւոյ մեծ հեղինակութիւն ունի: Նորա գրութիւնները բաղմաթիւ եկեղեցական սիւնհոդոսաց մէջ ի նկատի առնուած են: Անոր համար Յերոնիմոս

(1). Ս. Իրենէոս ծանօթ է մեր հայրապետաց: Միակ լատին հայրապետն է որ իրցած է Գրաւեւ հայ հայրապետաց աբն ու համախրանքն:

(2). Ժամանակէ ի վեր վարդապետական իրաւունքները Գրեթէ մեր մեջ Բարձր լեղած են: Հայ վարդապետութեամբ աբեղային կոչումն այլ և այլ հոգեւոր իշխանութեաններ: Երկուստեան վարդապետական աստիճան ունին. հասարակ և Ժայռագոյն վարդապետ: Հին հայկական եկեղեցոյ մեջ հասարակ վարդապետ 1. չէին կրնար այլոց վարդապետական գաւազան եւ իշխանութեան օրաւ. 2. չէին կրնար նախելով Ժայռապետ յեկեղեցոյ. եւ ոչ ալ 3. գաւազանաւ Ժայռապետ: Այս զանազանութեամբ հայ եկեղեցին ի հնոմն պահած էր իւր նախնի պիպոյրը, այս իշխանութեաններն այժմ ասինքն իսկ խանգարեալ են:

կ'անուանէ զիրենէոս «Vir apostolicus», իսկ Եպիփան «Vir spiritus S. Donis ac caelestibus ornamentis instructus» եւ Տերտուլիանոս «Omnium doctrinarum curiosus explorator». (1)

Յ. Յ. ԱԼԱՆ

ՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆ

ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ԲԱՆԻՆ

ԸՆԴ ԳԵՐԲՆԱԿԱՆ ԿԱՐԳԻ

(Շարայարութիւն) (*)

ԲՆԱԿԱՆ ԿՐԾՆՔ ԵՒ ԿԱՐԵՒՈՐՈՒԹԻՒՆ

ԱՍՏՈՒԱԾԱՅԻՆ ՅԱՅՏՆՈՒԹԵԱՆ

Կրօնքը ընդհանուր կերպով կրնանք սահմանել «Յարարե-
րութիւն մարդոյ ընդ Աստուծոյ» Կայ Աստուած արարիչ, կայ
մարդ արարած, ուրեմն կայ կրօնք անկախ 'ի մարդկային կա-
մաքի Մի է Աստուած. ուստի մի է կրօնք եւ անփոփոխ յէական
մասունտ

Մեր ճանաչողութեան նկարագրէ կրօնք՝ կամ բնական է, կամ
յայտնաւ, բնականն՝ զայն կոչեցինք (Տես Պատկեր Բ. տարի թիւ
10) «ստոյգ, վարդապետութիւնք, միջոցք եւ վախճան բնական
լուսոյ հորիզոնէն դուրս չեն ելլեր»։ 'ի վերայ այսր ամենայնի

(1). Migne ser. Graec. Tom 7.—Möhler a. a. Q. S. 330
-394.—Gouilloud. S. Jrenée et son temps. Lyon 1876:

(*) Տես Պատկեր Բ. Տարի Թիւ 10

չենք ուզեր այսու իմանալ թէ բանն ինքն իրեն կարող եղած ըլլայ զայն կրօնք զտնելու. այլ այս միայն կ'ուզենք հետեւցնել թէ երբ այս կրօնք ձանչցուի, բանն քառանկէն է զայն իմանալ, եւ հարկ է զայն ասպարեցանել. վասն զի մինչդեռ որ եւ իցէ գիտութեանց ուսման մէջ թէպէտեւ շատերը կ'սկսին, բայց յառաջանալ քիչերուն տրուած է. իսկ զիւսն՝ մէկ քանի անհատի պարծանքը կ'ըլլայ. ո՞րչափ աւելի զժուարին պիտի ըլլայ զիւսն՝ կրօնից գիտութեան նկատմամբ որ զԱստուած զլիսաւորապէս նպատակ ունի. ուստի եւ քեփո-նէ-ն քեփաղանց իւր առարկային նկատմամբ. քեփո-նէ-ն հարկ էր ընդհանուր մարդկութեան եւ իւրաքանչիւր անհատի համար, մինչդեռ մարդուն Աստուծոյ հետ ունեցած յարաբերութիւններն պիտի որոշէ, եւ քեփո-նէ-ն քործ-նալան վասն զի Աստուծոյ իրաւունքներն եւ մարդուս պարտաւորութիւններն պիտի յայտնէ:

Իսկ որովհետեւ գործնական եւ կարեւոր է կրօնք մարդկութեան համար, պէտք է որ մարդկութիւնն փշոջն ալ ունենայ զայն ձանչնալու, վասն զի Աստուած ամենաբարին չպարտաւորէր զմարդ առ անկարելին:

Այս փշոջն՝ քնանն լոյսն է կ'ըսեն աստուածեանք կամ Աստուածականք (Deistes) մերժելով բացարձակապէս յայտնութիւնն, իսկ Քրիստոնեայքս աստուածեանց զէմ կը պաշտպանենք Ա. քնանն լոսոյ եւ քնանն կրօնից անբաժանութիւնն. եւ Բ. յայտնութիւնն հարեորութիւնն քոնէ ընդհանուր մարդութեան համար:

Ա. Քնաննը նախ աստուածեանց կարծիքը.

ԺԸ դարու աստուածեանք՝ քրիստոնէական կրօնից խորհուրդներ հրատարակեցին իբր հակառակ բնական կրօնից, զոր կը քարոզէին իբր միակ ճշմարիտ, միակ կատարեալ կրօնք, որ աշխարհիս տիրելու համար կարօտ էր միայն մարդկային բանին անկախ գործածութեան: Ընդհանրապէս կրօնից նկատմամբ աստուածեանց դաւանած վարդապետութիւնը այս է որ հաստատելով Աստուծոյ քոյո-նէ-նն, կը մերժեն Աստուծային յայտնութիւնն, եւ կ'ըսեն թէ մարդկանց պարտաւորութիւնն այս երկու կէտերու մէջ կը կայանայ որ ճանչնան զԱստուած, եւ դաւանին զքնանն կրօնն:

Բայց ինչ կ'իմանան Աստուած ըսելով. այս որ հիմնական կէտ մի է, պէտք չէ՞ր որ լաւ որոշուած ըլլար իրենց զրութեան մէջ, բայց հազիւ երկու աստուածեան կրօնն դառուի որ համաձայնին յայդմ մասին. մինչդեռ մին Սպինոզայի աստուածը կ'ըն-

դունի որ է բնականութիւն, (nature universelle), որով զԱստուած արարիչ եւ էակ կարեւոր կը շփոթէ արարածի եւ ոչ կարեւորի հետ, ուստի կը հետեւի համաստեմծութիւն, որ է ըսել անաստեմծութիւն: Իսկ միւսն ստոյիկեանց հետ կը դաւանի զԱստուած հոգի աշխարհի, որով աշխարհը կ'ըլլայ էական մի մաս Աստուծոյ: Միւս մաս մ'ալ Եպիկուրեանց դատարկ աստեմծը կը պաշտէ. աստեմծ առանց նախախնամութեան, որու համար անտարբեր է այն ամենայն ինչ զոր զորսն մարդիկ—կը հարցնենք կրկին թէ Աստուած ըսելով ի՞նչ կ'իմանան, միթէ զաստեմծ հեթանոսաց, պաշտպան կրից եւ մեղաց, թէ զԱստուած արարիչ օրէնդիր եւ պատաւոր մարդկան:

Իսկ քնակած կրճէ՛ք ըսելով ի՞նչ կ'իմանան: Կը պատառփանեն թէ կ'իմանան զայն պաշտօն զոր մարդ պարտի մատուցանել Աստուծոյ. պաշտօն զոր կը սովորեցնէ բանն մարդկային Էսէա. Խաչալ—Արդ կը հարցնենք Աստուածականաց թէ, այդպիսի կրօնք երբէք զոյութիւն ունեցած է. եւ կամ կրնա՞յ զոյութիւն ունենալ: Վասն զի բանն ինքեան թողեալ իրականութիւն կ'ուհնար յայնմ որ 'ի ծնէ ձգուած ըլլար անբան անառնոց մէջ, եւ անտառաց մէջ մեկալ:

Ի՞նչ կ'ըլլար արդեօք այս մարդուն կրօնքը, իսկ Աստուածականաց քարոզած կրօնքը եւ անոր հետեւութիւններն ի՞նչպէս կրնան համարուիլ իւր արդիւնք բանին որ ինքեան թողեալ ըլլայ. մինչդեռ զայն հնարողները ի մանկութենէ լուսաւորեալ էին Քրիստոնէական հաւատոյ յայտնութեամբք:

Բայց քննենք դարձեալ այս բնական կրօնքը, որ ըստ Աստուածեանց յայտմ կայանայ պաշտօն մարդեան ի Աստուծոյ եւ լինել այր Բարէ:

Նախ պաշտօն մարդեան ի Աստուծոյ.—Ի՞նչպիսի պաշտօն. ներքին թէ արտաքին. հրէից թէ հեթանոսաց զոհերով, ըստ քմաց անհատից թէ որոշեալ ձեւով մը: Այս ամենայն անտարբեր է յաչս Աստուածեանց, ուստի կը հետեւի թէ բնական կրօնք պէտք է համարել այն ամենայն անտեղութիւն եւ անօրէնութիւններն որոնք հին եւ արդի հեթանոսներէն 'ի գործ կը զրուին:

Երկրորդ՝ Լինել այր Բարէ.—Ի՞նչ կը նշանակէ այս. ըստ Աստուածեանց այր բարի կը համարուի ամէն անհատ որ իւր երկրին օրէնքները կը պահէ, թէպէտ եւ անոնք անիրաւ եւ անտեղի ըլլան: Ուրեմն այր բարի պիտի համարուի Սինէացին,

որ իր զաւակները կը ծախէ, զանոնք կը հետէ եւ կամ կ'ապահանէ. նմանապէս այր բարի պիտի համարուի Հնդիկը որ իր կլինը՝ իւր ամուսնոյն պիակին հետ կ'այրէ:

Մինչեւ ցարդ ըստածներէն կրնանք հետեւցնել թէ աստուածեան աղանդն՝ վարդապետութիւն մի է որ կը զաւանի զԱստուած առանց սահմանելու տնոր ինչ ըլլալը. է պաշտօն մի առանց սահմանելու թէ այն ինչ բանի վրայ կը կայանայ. բնական օրէնքը կ'ընդունի առանց զայն ճանչնալու. կը մերժէ յայտնուութիւնն առանց զայն քննելու. ուստի եւ անկրօնութիւն է որով արտօնութիւն կը տրուի մարդուն զաւանելու եւ զօրծելու որ ինչ հաճոյ թուի իւր մտաց եւ կրից:

Ինչ ապացոյց ունին աստուածեանք իրենց կարծիքն հաստատելու. Ուղղակի ապացոյց եւ ոչ մի, միայն կը Զանա՛ն յարուցանել ընդդէմ յայտնութեան մերժական եւ անուղղակի դժուարութիւններ, որոնք սոփեստական պատճառաբանութեան կը յանգին:

Անկարելի է որ Աստուած ընդհանուր մարդկութեան համար հաստատած ըլլայ այն կրօնքը, որուն ապացոյցներուն ըմբռնումը ամէն մարդու համար կարելի չըլլայ. արդ յայտնեալ ըստած կրօնից եւ ոչ մէկուն ապացոյցներուն ըմբռնումը կարելի է ամէն մարդու համար Ապա ուրեմն այդ կրօնից եւ ոչ մէկը հաստատուա՞ է ընդհանուր մարդկութեան համար:

Աստուածեանք կը յարեն թէ յայտնութիւն մը, որ Աստուծոյ կողմանէ սղլի մը եղած ըլլայ, եւ ոչ ընդհանուր մարդկութեան, ակնառութեան, անիրաւութեան եւ չարութեան հաշման մը պիտի ըլլար Աստուծոյ կողմանէ, զոր պէտք չէ ենթադրել:

Նախ՝ Աստուածեանց պատճառաբանութիւնը կրնանք իրենց չըջնել, կրնանք իրենց դէմ հաստատել թէ, իրենց բնական ըսած կրօնքը ընդհանուր մարդկութեան համար հաստատուա՞ չէ, վասն զի զայն չի ճանչցան ոչ ժողովուրդը առ հասարակ, եւ ոչ իսկ իմաստունք: Վկայ է ժամանակաց պատմութիւնն աշխարհիս սկիզբէն մինչեւ ցարդ:

Հին ժողովրդոց նկատմամբ, ի բաց առեալ Եբրայէյիները, վկայ են պատմութիւնք թէ ինչպէս «Փոլսեցին զփառս անեղծին Աստուծոյ, ՚ի նմանութիւն պատկերի եղծանելի մարդոյ. եւ քոջնոց, եւ զորքոտանեաց, եւ սողնոց... որք փոխանակեցին «գճմարտութիւնն Աստուծոյ քնդ ստութեան. հնազանդեցան եւ «պաշտեցին զարարածս, եւ ոչ զԱրարիչն: Եւ որպէս՝ զի ոչ

«ընտրեցին զԱստուած ունել 'ի գիտութեան, մատենաց գնոսս «Աստուած ի միտս անարգութեան՝ գործել զանարժանս» (Հ—ԴՅ. Ա. 23—29):

Եւ չէ թէ միայն ժողովուրդք, այլ նաեւ հեթանոսաց իմաստունք. որ թէպէտեւ Աստուծոյ վրայ աւելի ուղիղ դատարաններ ունեցան, սակայն իրենք ալ ինչպիսի մոլորութիւններ չտորվեցուցին. այնպէս որ կրցաւ ըսել Կիկերոն, «Չկայ կարծիք մը այնքան անսեղի, որ հաճոյ եղած չըլլայ ումնմն 'ի փիլիսոփայից» «Nullam esse sententiam tam absurdam, quae non placuerit alicui philosophorum.»

Թէպէտեւ արդի փիլիսոփայութիւնն աւելի ուղիղ դատարաններ ունի բնական կրօնից նկատմամբ, եւ հին մոլորութիւններն անհետացած են, սակայն այս պայծառազոյն լոյսը մարդկային մտաց արդիւնք չէ. այլ քրիստոնէութեան, մինչդեռ այն ժողովուրդք որ քրիստոնէութիւնը ընդունեցած չեն, այս դըլխաւոր ճշմարտութեանց նկատմամբ տգիտութեան վիճակի մէջ մնացած են. եւ նմանապէս արդի փիլիսոփայք ալ ամեն անգամ որ քրիստոնէական ճշմարտութիւններէ հեռացան, մոլորութեանց մէջ ինկան. վերջապէս նոյն խօսք լատինացի փիլիսոփայից մէջ գտնուեցան ումնք, ինչպէս Հիւմ եւ Քանթ, որոնք անկեղծօրէն խոստովանեցան թէ զուտ Աստուածականութիւնն եւ լաւագոյն փիլիսոփայութիւնն՝ մի միայն Քրիստոնէութեամբ աճուին ունեցան.

Ապա ուրեմն կը կրկնենք թէ Աստուածեանց սկզբանց համաձայն՝ մինչդեռ անսեղի է որ Աստուած կրօնք մը պատուիրէ մարդկութեան համար, եւ ամէն ոք զայն ճանչնալու վիճակի մէջ չ'զանուի. կը հետեւի թէ իրենց բնական ըսած կրօնքը մարդկութեան համար չէ. վստն զի մարդն ինքն իրեն չէ կարող զայն գտնել եւ ճանչնալ. նա մասնաւանդ որ տգէտ անհատի մը շատ աւելի զիւրին է զիմալ եւ ճանչնալ յայտնութիւնն՝ երբ Աստուծոյ տրուած ըլլայ, քան թէ ապացոյցանել թէ Աստուած ճշմարտութիւններ յայտնած չըլլալ, եւ թէ չկարենայ յայտնել:

Բայց աւելի ուղղակի կերպով ալ պատասխանենք Աստուածեանց նախապատութեանց:

Անկարելի է որ, կ'ըսեն, Աստուած ընդհանուր մարդկութեան համար հաստատած ըլլայ այն կրօնքը՝ որուն ապացոյցներուն ըմբռնումը ամեն մարդու համար կարելի չըլլայ.—Այս նախադասութեան կը պատասխանենք թէ, կրօնք մը ընդհանուր մարդ-

կուլթեան համար հաստատուած ըլլալէն չհետեւիր թէ՛ ամէն ոք կարող ըլլայ յինքնէ անոր հաւատալիութեան ապացոյցները գտնել, այլ բաւական է որ ամեն ոք կարենայ իմանալ անոր ճշմարիտ ըլլալը երբ իրեն սորվեցնեն իսկ եթէ այդ նկատմամբ անյաղթելի տգիտութեան մէջ գտնուի, անստարակոյս չպատժուիր. բայց սոյն այդ կրօնքը ճանչցած վայրկեանէն պարտաւոր պիտի ըլլայ զայն ընդունելու. ապա թէ ոչ յանցաւոր պիտի համարուի ըստ սրում ճանչցուած ճշմարտութեան կ'ընդդիմանայ:

Արդ, կ'ընէին Աստուածեանք, յայտնեալ ըստած կրօնից եւ ոչ մէկուն ապացոյցներուն ըմբռնումը կարելի է ամէն մարդու համար. կը մերժենք թէ Քրիստոնէութեան ապացոյցներուն ըմբռնումը կարելի չըլլայ ամեն մարդու համար, իբր զի կարողութիւն չունենայ բանն մարդկային յայտնեալ կրօնից ճշմարտութիւնն ճանչնալ, մինչդեռ նոյն կրօնից հաւատալիութեան ապացոյցներն այնքան յայտնի բացայայտ են որ երբ առաջարկուին, ամեն բանաւոր ոք կարող է այն կրօնից ճշմարտութիւնը ճանչնալ: Այդ ապացոյցները յառաջ բերել հարկ չէ աստ եւ այժմ, մինչդեռ ինչորքոյն այն ապացոյցներուն ըմբռնման հարելն-թեան վրայ է (1). եւ առ այս Աստուածեանց դէմ բաւական է յիշել թէ՛ յայտնեալ կրօնքն հաստատուած է Աստուծոյ ամենայն ումիք որ կարենայ զայն ճանչնալ. իսկ միայն անյաղթելի տգիտութիւնն կրնայ արդարացին զայն ճանչցողները: «Իմ երեւելի եկեալ եւ իստեցեալ ընդ նոսա, մեղ ինչ ոչ գոյր նոցա. բայց արդ չիք ինչ պատճառք վասն մեղաց իւրեանց»: (Յ-վ. 24):

Ի՞նչ, միթէ Աստուածեանն ալ ստիպուած չէ խոտտովանելու թէ, երբ բանաւոր անհատն այնչափ ապուշ ըլլայ, որ անյաղթելի կերպով չկարենայ ճանչնալ բնական կրօնքը, պատժոյ ենթակայ չպիտի ըլլայ: Աստի միթէ՞ պիտի հետեւցնէ թէ ընդհանուր մարդկութեան համար չըլլայ այն կրօնքը: Ապա ուրեմն սոփեստական պատրանք է այն, զոր Աստուածեանք յառաջ կը բերեն իբր ապացոյց՝ յայտնութեան նոյն իսկ կարելիութիւնը մերժելու, եւ իրենց հարձիւր պաշտպանելու համար:

(1) Յայտնութեան եւ անոր ապացոյցներուն ըմբռնման հարելն-թեան վրայ խօսած են արդէն այլուր:

(Տէ՛ Պատկեր. Բ. Գրքի. Բէ՛ 1).

Բայց կը յարէին Աստուածեանք թէ, յայտնութիւն մը որ Աստուծոյ կողմանէ եղած ըլլայ՝ ազդի մը եւ ոչ ընդհանուր մարդկութեան՝ ակնառութեան, անիրաւութեան եւ չարութեան նշան պիտի ըլլար Աստուծոյ կողմանէ, զոր չէ արժան հնթադրել:

Չեն խորհիր Աստուածեանք թէ, իրենց քարոզած բնական կրօնքը միեւնոյն պարագայից մէջ կը գանուի. չյանդիմանեն զարարիչն իբր ակնառու, անիրաւ եւ չար, անոր համար որ Աստուածային յայտնութեան ճանաչողութեանը հասնելու միջոցներն ամեն մարդու հաւասարապէս զիւրութեամբ չհորհուած չեն: Միթէ Աստուածեանք կարող են ուրանալ թէ, ոմանք 'ի մարդկանէ քան զայլս առաւելութիւն, զիւրութիւն եւ հանճար ունին բնական կրօնքը ճանչնալու, եւ անոր ապացոյցներուն զօրութիւնը խմանալու: Ապա ուրեմն ինչպէս կը յանդգնին արգելք դնել Աստուծոյ, որ, ինչպէս բնական պարզեւններն, նոյնպէս գերբնականներն ալ անհաւատարապէս չկարենայ բաշխել իւր արարածոց: Ոչ միոյն եւ ոչ միւսին մէջ անիրաւութիւն կրնայ նշմարուիլ. վասն զի Աստուած մի միայն իւր պարզեւած չնորհքներուն համարը կը պահանջէ:

Սխալ է ուրեմն Աստուածեանց հետեւութիւնն թէ, յայտնեալ կրօնք մը չկարենայ հաստատուած ըլլալ ընդհանուր մարդկութեան համար: Անհիմն են ուրեմն իրենց պատճառներն, եւ անհիմն իրենց քարոզած կրօնքը, որ բոլորովին անորոշ է իրենց զրութեան մէջ, ինչպէս տեսանք արդէն: Խնդրոյս այս կէտը պիտի վերջացնեմ Բուսոյի խօսքերով, որն որ իւր ժամանակի գիտնականաց վրայ հետեւեալ գատողութիւնը կ'ընէ: Գիտնականք, որոնք Աստուածային յայտնութիւնն մերժելով, մարդկային բանին չտախազանց կարողութիւնը հռչակած էին: Գատողութիւն՝ որ նաեւ ներկայ բնապաշտ, նիւթակրօն, Աստուածեան եւ, այլ աղանդաւորաց նկատմամբ կ'ստուգուի ընդհանրապէս:

Ահաւասիկ Բուսոյի խօսքերն:

«Բնուեցի փիլիսոփայից գրքերը. կշռեցի իրենց կարծիքը. եւ «տեսայ որ ամենքն ալ չտախազանց համարձակութեամբ կը խօսին, յանդգունք են երբ իր մը կը հաստատեն. ոտիւր են պատգամներ տալ նաեւ երբ տարակուստիան նիւթերու վրայ կը «ճառեն: Ա. յնպէս կը վարդապետեն իբր թէ ամեն բան գիտեն, «ոչինչ կը լուծեն, փոփոխակի զիրար կը նախատեն, եւ ինձ «թաւի թէ այս ամենուն սովորութիւնն է առ հասարակ, եւ չեմ «կարծեր թէ ասանկ գործելով խաբուին: Թշնամանողը եւ իբր

«յաղթողը են՝ երբ ուրիշներու վրայ կը յարձակին. բայց թոյլ եւ վատ են, երբ ուրիշները իրենց հակառակին: Եթէ իրենց ապագայոյցները քննելու ըլլաս, պիտի տեսնես թէ բան մը խորտակելու համար նիւթեալ են: Եթէ կարծիքները դիտել ուզես, կը տեսնես որ իւրաքանչիւր ոք իւր անձին սեփականածը առաջ կը բերէ. եւ ստուգիւ իրենց մէջ ուրիշ կերպով չեն համաձայնիր, եթէ ոչ վիճելու մասին: Իսկ որովհետեւ իրենք միայն կ'ուզեն երեւնալ ճշմարտութեան ճառագայթներէն լուսաւորեալ, իրենք միայն անկեղծք եւ արժանահաւատք համարուիլ, հետեւաբար կը բռնադատեն զմեզ հաւանիլ իրենց խօսքերուն, եւ չեն դադրիր մեզի առաջարկելէ, իբր ճշմարիտ եւ ստույգ, «այնպիսի սկզբունք, որոնք չեն այլ ինչ բաց եթէ անտեղի «ցնորմունք մտայ»: (Emile Կամ Էմիլ-Բէռն Կարբ Գ.):

Նոյն ինքն Րուսոս, մի եւ նոյն գրքին մէջ, ուր քրիստոնէութեան ապացոյցները չընդունելով՝ բնական կրօնք մ'ալ ինքն հաստատել կը ջանայ, սակայն կը խոստովանի թէ, սոսկ բանականութեան միջոցով կարելի չէ առաքինութեան եւ բարոյական օրինաց պահպանութիւնը: «Ի դուր կ'աշխատիս, ով փիլիսոփայ, կ'ըսէ, հաստատելու եւ հիմնելու առաքինութիւնը մի միայն «բանին միջոցով: Վասն զի ինչ հիման վրայ պիտի կարենաս «զանիկայ հաստատել. յիշաւի արժէք ունին քու բարոյական «օրէնքներդ, բայց որով իշխանութեամբ պիտի կարենաս անոնց «պարտաւորել զմարդիկ. ըսէ ուրեմն, փոխանակ յաւիտենական «հրոյն զժողոջ ինչ բան պիտի կարենաս դնել»: (Էմիլ Կարբ. ք.)

(Շարայարեյի)

ՊԵՏՐՈՍ Վ. ԳՕՅՈՒՆԵԱՆ

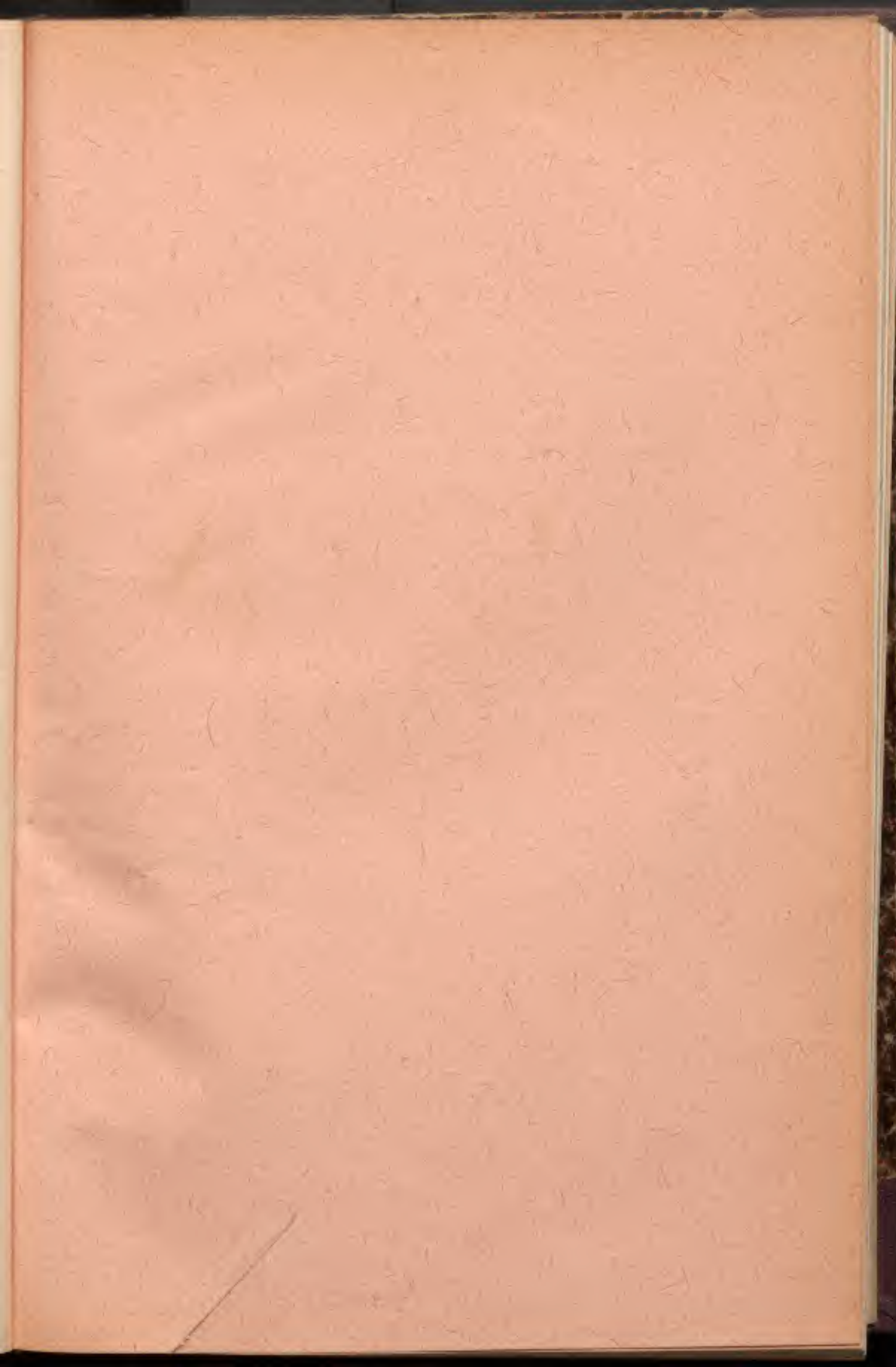
ԿԱՐԴԻՆԱԼ ՄԱՆՆԻՆԿ

ՎԷՍՍՈՒՄՈՐԻ ՀԱՆԳՈՒՑԵԱԼ ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍԵ

Այս հռչակաւոր Երանաւորն բողոքականութեան մէջ ծնած էր: Անգղիոյ պաշտօնական (բողոքական) Եկեղեցւոյ պաշտօնէից կարգը ընդունած ըլլալով, Անգղիոյ բարձրագոյն բողոքական Եկեղեցւոյ բարձր պաշտօններուն համեմատ յոյսը կրնար իրաւամբ ունենալ: Բայց ճիշդ այս միջոցին Աստուած զինք կոչեց: Բողոքականութենէ հրաժարելէ առիթ մի յետոյ, Դաւիթին Պատուելին Մաննինկ, իւր Առաջին Պատարագը մատուցոյց: Դաւիթին բողոքական Աւագ Սարկաւագին դարձին համըստն իւր շուրջն հրաւիրեց բազմութիւն անուանի բողոքականներ, որք բողոքականութենէ հրաժարելով, սիրով և փափաքով մտան ի փառախն Քրիստոսի:

1865, Յունիս 8 թուականին, Ն. Տ. Պիոս Թ. Սրբազան Քահանայապետն զինք բարձրացուց յԱթոռն Արքեպիսկոպոսական Վէսթմինսթրի, որ պարապ մնացած էր մահուամբ Ուոլդման Կարդինալի: Յամին 1875 Սրբոյ Հռովմէական Եկեղեցւոյ Կարդինալութեան բարձր պատուոյ տնտրուած ստացաւ: Ուղղափառք եւ բողոքականք այս առթիւ մեծ ուրախութեան և համակրութեան ցոյցեր ըրին, զի ամենքն եւս զինք կը սիրէին, կը յարգէին, և կը մեծարէին, իւր կենդանի հաւատոյ, իւր հաւատարմութեան և եղբայրական սիրոյն համար: Իւր Եպիսկոպոսական Յորեյեանն բոլոր Անգղիոյ մէջ մեծ ցնծութեամբ տօնեցաւ յամենեանն Յունիսի 1890 ամին: Հանգեաւ ի Տէր ի 14 Յունուարի Ն. Տ. 1892 ամի: Աւերող չեմք համարիր աստէն յիշեցնել թէ, որպէս համայն Անգղիոյ ժողովուրդն անխափր հանգուցեալը կը սիրէր, կը յարգէր և կը մեծարէր, այսպէս և առաւել ևս, Վիգթօրիա թագուհին, ամբողջ թագաւորական Գերդաստանն, և Տէրութեան բարձր Պաշտօնեայք իւր մտերիմ բարեկամներն էին, եւ զինք մեծապէս կը յարգէին: Հանգուցելոյն ունեցած եղբայրական սիրոյ եւ գիտնի նկատմամբ դաւղափար մի ունենալու համար բաւական է գիտնալ թէ, երբ ինքն քսան եւ վեց տարիներ Անգղիոյ Մայրաքաղաքին Արքեպիսկոպոսութեան, և Սրբոյ Հռովմէական Եկեղեցւոյ Կարդինալութեան բարձր պաշտօնները վարելէ յետոյ, փոխէր յաստեացս, իւր արկեղ մէջ միայն 500 Քրանքք գտնուեցան, և այս փոքրիկ գումարն եւս կտակաւ աղքատաց թողուած էր:

ՊԱՏԿԵՐ տասն է. հինգ օրը մի անգամ կը հրատարակուի:

Բաժանորդագրութեան տարեկան գինն է

Կ. Պօլսոյ համար 40 դահեկան

Գաւառաց եւ օտար երկիրներու համար
բոլորատարի ծախքն ի միասին հաշուելով 50 « «

Խորաքանդիչը թիւ 2 դահեկան

ՊԱՏԿԵՐԻ խմբագրատունն է ի Բերա, Եւչիլ փողոց
Թիւ 1, ուր սկիւր է դիմել բաժանորդագրութեան եւ քերթին
երաբերեալ այլ ամենայն խնդրոց համար:

RÉDACTION DU BADGUERE

Constantinople, Péra, rue YÉCHIL N ° 1

معرف نظارت جلیله سنک رخصتیه طبع اولمشدر